

СУБ'ЄКТИ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА

Аналізується загальна система заходів забезпечення кримінального провадження. Визначається поняття тимчасового вилучення майна як особливого кримінально-процесуального інституту. Розкривається процесуальний статус суб'єктів тимчасового вилучення майна та їх класифікація порівняно із класичним суб'єктом складом учасників кримінального процесу.

Ключові слова: кримінальний процес, заходи забезпечення кримінального провадження, тимчасове вилучення майна, суб'єкти.

Анализируется общая система мер обеспечения уголовного производства. Определяется понятие временного изъятия имущества как особого уголовно-процессуального института. Раскрывается процессуальный статус субъектов временного изъятия имущества и их классификация в сравнении с классическим субъектным составом участников уголовного процесса.

Ключевые слова: уголовный процесс, меры обеспечения уголовного производства, временное изъятие имущества, субъекты.

The general system of measures for the provision of criminal proceedings is analysed. The concept of temporary seizure of property as a special criminal-procedural institute is defined. The procedural status of subjects of temporal seizure of property is revealed and their classification in comparison with the classical subjective composition of participants in the criminal process.

Key words: criminal procedure, measures for ensuring criminal proceedings, temporary seizure of property, subjects.

Постановка завдання. У положеннях Конституції України вказується, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також результатами своєї інтелектуальної діяльності [1]. Дане положення Основного Закону визначило вектор розвитку правомочностей власності та пов'язаної із ними системи нормативних актів. На базі даного аспекту ми можемо стверджувати, що власність та відповідні права на володіння нею є непорушним, незалежним інститутом, який охороняється та забезпечується державою. Тобто, на власність будь-якого суб'єкта ніхто не має права посягати. З іншого боку, чинним законодавством передбачена ціла низка моментів, коли вказане право може бути порушено шляхом застосування до особи (власника) заходів державно-правового примусу. Найбільш авторитетними та дієвими є інститути кримінального процесуального права. Шляхом їх використання, з огляду на завдання вказаної галузі, можливо обмежувати права власності відповідних суб'єктів. Найбільш яскраво функціональність кримінально-процесуального примусу у цій сфері можна дослідити на прикладі такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна. За його допомогою можна фактично позбавити суб'єкта відразу трьох складових елементів права власності: права користування, володіння та розпорядження.

Незважаючи на унікальність представленого заходу, ми б хотіли зупинитися не на проблематиці його місця у системі заходів забезпечення кримінального провадження або фактичному порядку проведення, а на суб'єктному складі цього інституту. Суть полягає в тому, що кримінально-правовий примус є одним із найбільш суворих, порівняно з іншими «досудовими» інститутами в цивільному, адміністративному праві тощо. Тому застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а точніше, тимчасового вилучення майна, повинно стосуватися чітко

визначених категорій осіб, що дозволить виключити безпідставність порушення прав власності інших суб'єктів. Виходячи з цього, ми вважаємо за доцільне визначити суб'єктний склад тимчасового вилучення майна, як специфічного заходу забезпечення кримінального провадження.

Науковим базисом нашого дослідження є роботи вчених, які у своїх працях торкалися аналізу та визначення основних положень кримінально-процесуального примусу взагалі, а також питання заходів забезпечення кримінального провадження, проблематики забезпечення прав громадян під час використання таких заходів тощо. Так, В.М. Махов, М.О. Пешков, Г.К. Кожевников, І.М. Гуткін, В.В. Назаров, В.І. Фаринник, І.С. Яковець та ін. зосередили свою увагу на вивченні інституту забезпечення кримінального провадження. Безпосередньо проблематикою суб'єктного складу кримінального процесу переймалися такі науковці, як Т.В. Лукашкіна, С.М. Міщенко, Н.П. Сиза, Н.М. Басай, О.Г. Шило, Ю.В. Скрипіна та ін. Проблематика суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах тимчасового вилучення майна, на сьогодні науковою спільнотою майже не розглядалася, що підтверджує виключну актуальність цієї тематики для проведення теоретико-правового аналізу.

Метою статті є визначення суб'єктів тимчасового вилучення майна та аналіз їх правового статусу.

Результати дослідження. Відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2]. Відповідно до цих головних цілей побудовано усі інститути кримінально-процесуального примусу, а саме заходи забезпечення кримінального провадження. Цікавим є те, що у чинній нормативній базі не визначено їх поняття. Це породило багато доктринальних поглядів на юридичну сутність заходів забезпечення кримінального провадження і конкретно тимчасового вилучення майна. Так, О.Ю. Татаров під заходами забезпечення кримінального провадження передбачає комплекс визначених законом заходів процесуального примусу, які застосовуються за наявності певних підстав та у встановленому порядку, з метою запобігання або подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкодити вирішенню завдань кримінального провадження [4, с. 196]. Більш ширшим та точним, на нашу думку, є визначення В.І. Фаринника, який під заходами забезпечення кримінального провадження розуміє передбачені кримінальним процесуальним законом заходи державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими державними органами та особами, у встановленому законом порядку до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка та інших осіб, котрі залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності, з метою запобігання неправомірних дій з їх боку, а також виявлення та закріплення доказів [5, с. 35].

Незважаючи на відсутність законодавчого визначення заходів забезпечення кримінального провадження, їх система є доволі розгалуженою. Відповідно до ст. 131 КПК України, її елементами є такі інститути, як виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи [2].

Отже, захід, суб'єктний склад якого досліджується у статті, є елементом великого інституту забезпечення кримінального провадження. Сутність тимчасового вилучення майна та умови його застосування розкрито у ст. 167 глави 16 КПК України. Положення норми говорять, що тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває визначене законодавством майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися останнім до вирішення питання про його арешт або повернення. У ч. 2 тієї ж статті вказано, що вилученню підлягає майно та речі, щодо яких є підозра вважати, що вони:

- 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та / або зберегли на собі його сліди;
- 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та / або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;

3) є предметом кримінального правопорушення, у т. ч. пов'язаного з їх незаконним обігом;
4) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та / або є доходами від них, а також майно, у яке їх було повністю або частково перетворено [2].

Важливо зазначити, що тимчасове вилучення майна застосовується у кримінальному провадженні за особливих умов, а саме: виключно в рамках проведення огляду, обшуку чи під час затримання особи в порядку, передбаченому ст. 207, 208 КПК України.

Консолідуючи усі наведені відомості щодо тимчасового вилучення майна як специфічного заходу забезпечення кримінального провадження, ми можемо перейти безпосередньо до розгляду проблематики дослідження – визначення суб'єктного складу заходу. Науковий аналіз цього аспекту слід проводити з урахування того, чи є тотожним суб'єктний склад тимчасового вилучення майна аналогічній системі учасників кримінального процесу взагалі.

Щоб відповісти на це питання, необхідно визначити, хто належить до суб'єктного складу кримінального процесу. У положеннях діючого КПК поняття, яке б розкривало юридичний статус подібних осіб, відсутнє. Однак, на думку В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової та Д.П. Письменного, учасники кримінального провадження або ж процесу – це державні органи та посадові особи, які ведуть кримінальний процес, або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки [6, с. 87]. Крім цього, класифікація таких суб'єктів становить окрему правову проблематику, щодо якої існує безліч наукових поглядів. Так, систематизація учасників кримінального процесу, подана А.В. Столітнім, найбільше відповідає законодавчим положенням. На його думку, існує чотири головних групи суб'єктів кримінального провадження, а саме:

- 1) учасники, що виконують функції правосуддя (слідчий суддя, суд);
- 2) учасники, які виконують функцію обвинувачення (прокурор, слідчий органів досудового розслідування);
- 3) учасники, які виконують функцію захисту (підозрюваний, обвинувачений, представник даних осіб);
- 4) учасники, які виконують допоміжні функції [7, с. 315].

Необхідно розуміти, що даний перелік суб'єктів кримінального процесу є суто доктринальним баченням дійсних нормативних положень. Проаналізувавши норми діючого КПК України, ми визначили дещо інший склад осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, до яких віднесли:

- 1) суд (слідчий суддя, суд);
- 2) сторону обвинувачення (прокурор, органи досудового слідства);
- 3) сторону захисту (підозрюваний, обвинувачений, їх представники);
- 4) потерпілого (представник потерпілого);
- 5) інших учасників кримінального процесу (експерт, спеціаліст, перекладач, цивільний позивач, цивільний відповідач тощо).

Усі без виключення суб'єкти характеризуються цілим комплексом загальних особливостей, що виділяють їх безпосередньо як учасників кримінально-процесуальних відносин:

- беруть участь у провадженні на основі єдиних процесуальних норм;
- мають визначені права і обов'язки;
- діють у кримінальному судочинстві відповідно до своїх прав та обов'язків у встановленому порядку;
- несуть відповідальність за фактичне невиконання своїх обов'язків або порушення прав інших учасників процесу [6, с. 88].

Тобто, суб'єкти кримінального процесу є особами, які мають набір певних правомочностей, що дозволяє їм вступати у процесуальні правовідносини. Їх склад, відповідно до положень КПК України, доволі широкий. Проводячи паралель із тематикою дослідження, ми можемо стверджувати, що суб'єктами тимчасового вилучення майна є відповідні державні органи та особи, які мають певні процесуальні права і обов'язки та фактично беруть участь у правових відносинах, що виникають із факту проведення вказаного заходу забезпечення кримінального провадження. Склад даних суб'єктів також є доволі широким, якщо враховувати положення глави 15 розділу II КПК України. На нашу думку, їх необхідно розділити на дві групи: основні учасники тимчасового вилучення майна та додаткові. Це обумовлено процесуальною «вагомістю» кожного суб'єкта у процесі застосування досліджуваного засобу забезпечення кримінального провадження. До першої групи слід віднести суд, сторону обвинувачення (слідчий, прокурор) та осіб, стосовно яких вирішується питання про тимчасове вилучення майна, що знаходиться у їх фактичному володінні.

Першим основним суб'єктом тимчасового вилучення майна, як ми вже визначили, є слідчий суддя. Необхідно звернути увагу, що цей учасник кримінального провадження є деякою мірою «універсальним», що підтверджується влучним визначенням В.В. Руденка. Останній вказує, що основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження в справі на досудових стадіях. Це зумовлює специфічний характер кримінальної процесуальної функції, що виконується ним, а саме: забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час досудового слідства у кримінальному провадженні [8, с. 72]. Правовий статус слідчого судді як суб'єкта тимчасового вилучення майна характеризується декількома моментами:

– вказаний захід забезпечення кримінального провадження застосовується виключно в рамках обшуку, огляду чи затримання особи, тобто, під час проведення процесуальних дій, дозвол на які дає слідчий суддя відповідної судової установи.

– саме слідчий суддя вирішує питання про наступний арешт тимчасово вилученого майна, іншими словами, від нього залежить, чи повернуться речі до законного власника, чи право володіння ними буде фактично обмежено.

Окрім вказаних моментів, у ст. 132 КПК зазначено, що заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються на підставі ухвали слідчого судді [2]. Отже, представлений суб'єкт відіграє значну роль у механізмі застосування тимчасового вилучення майна. Звичайно, не можна стверджувати, що слідчий суддя є ключовим учасником даного заходу забезпечення кримінального провадження, однак, він відповідає за стан законності і доцільності застосування відповідного інституту.

Крім слідчого судді, суб'єктами тимчасового вилучення майна з боку держави виступають працівники органів досудового розслідування та прокурор, іншими словами, сторона обвинувачення. Діяльність даного учасника кримінального провадження направлена на фактичну реалізацію норм кримінально-процесуального законодавства з метою виконання завдань цієї галузі, які було визначено раніше. Ролі слідчого та прокурора у механізмі проведення тимчасового вилучення майна є дещо різними. Слідчий відповідного органу досудового розслідування фактично відкриває кримінальне провадження шляхом внесення відомостей про факт вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. На нього також покладаються інші права і обов'язки, наприклад, у ст. 40 КПК України передбачено, що слідчий уповноважений:

- 1) проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК;
- 2) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;
- 3) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;
- 4) повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру;
- 5) за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження;
- 6) приймати процесуальні рішення, у т. ч. щодо закриття кримінального провадження за наявності належних підстав;
- 7) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК [2].

Отже, саме слідчий відповідає за проведення тимчасового вилучення майна, адже він зобов'язаний підготувати клопотання до слідчого судді щодо застосування того чи іншого заходу забезпечення кримінального провадження. Крім цього, визначений КПК порядок тимчасового вилучення майна передбачає проведення обшуку, огляду чи затримання особи, тобто, тих заходів, у яких слідчий бере безпосередню участь.

Дещо інші повноваження у кримінальному провадженні має прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва. Здійснюючи свої повноваження, прокурор, відповідно до положень КПК, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати

законні вимоги та процесуальні рішення прокурора [2]. Останньому у механізмі тимчасового вилучення майна відводиться одна з ключових ролей. Якщо слідчий фактично реалізує вказаний захід забезпечення кримінального провадження шляхом проведення обшуку, огляду чи затримання особи, то прокурор визначає, чи є підстави для подальшого арешту вилученого майна. Якщо позбавлення особи правомочностей володіння є безпідставним, прокурор видає постанову про повернення вилученого майна [2]. Водночас, саме від діяльності даного суб'єкта залежить, чи буде забезпечено застосування арешту майна до вилучених речей. Про це йдеться у Листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 квітня 2013 р. У ст. 19 документа вказано, що прокурор має назвати документи, які підтверджують право власності на майно, що підлягає арешту. Під час розгляду відповідних клопотань слідчим суддям необхідно враховувати, що такі документи не можуть бути зазначені у клопотанні та надані щодо майна, право власності на яке неможливо підтвердити документально (наприклад, на майно, вилучене з обігу; рухоме майно, що не підлягає державній реєстрації і документи щодо якого відсутні, тощо), а також щодо майна, яке підлягає державній реєстрації, проте, всупереч вимогам закону, не було зареєстровано. Відповідну неможливість має бути обгрунтовано у клопотанні, про неї має бути зазначено і в ухвалі [9].

Крім сторони обвинувачення та безпосередньо суду, необхідно виділити суб'єкта, майно якого вилучається, згідно з положеннями ст. 167 КПК України, таким може бути підозрюваний чи особа, у володінні якої перебуває визначене ч. 2 ст. 167 КПК майно. Дана особливість обумовлюється тим, що вказані речі не завжди можуть перебувати у фактичному володінні особи, яка набула процесуального статусу підозрюваного. На практиці доволі часто виникають ситуації, коли майно, яке підлягає тимчасовому вилученню, перебуває у володінні третіх осіб, наприклад, близьких родичів. Закон у даному разі не передбачає ніяких виключень, тобто у подібних випадках відповідні речі вилучаються на загальних підставах. Треба зазначити, що у чинному КПК є норма, яка регулює процесуальний статус подібних осіб. Так, ст. 64-2 визначає, хто є третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт. Вилучення певних речей здійснюється з метою їх подальшого арешту. Тому третіх осіб, у яких було тимчасово вилучено майно, та тих, стосовно майна яких вирішується питання про арешт, необхідно розглядати як однакових суб'єктів заходу забезпечення кримінального провадження, що досліджується у статті. Крім цього, ст. 64-2 КПК детально пояснює особливості подібного учасника. Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, має права та обов'язки, передбачені законодавством для підозрюваного, обвинуваченого, у частині, що стосується арешту майна; повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються арешту майна, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених КПК. Третьою особою, щодо майна якої вирішується питання про арешт, може бути будь-яка фізична або юридична особи [2].

Таки чином, ми визначили, хто є основними суб'єктами тимчасового вилучення майна та проаналізували їх процесуальний статус. Однак існують також додаткові суб'єкти цього заходу. До них належать особи, які фактично не приймають ніяких владних рішень під час його проведення та не володіють майном, що вилучається, однак, із тих чи інших підстав, беруть участь у процесуальних відносинах. Наприклад, додатковим суб'єктом, виходячи зі вказаної тези, є захисник підозрюваного чи третьої особи, стосовно якої вирішується питання про тимчасове вилучення майна. Відповідно до ст. 45 КПК України, захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або щодо якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю [2].

Не менш вагомим додатковим суб'єктом тимчасового вилучення майна є спеціаліст, якого доволі часто використовують у проведенні обшуку та огляду. Спеціалістом, відповідно до положень КПК, є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [2]. Головною особливістю даних суб'єктів є те, що їх участь у процесуальних відносинах із приводу тимчасового вилучення майна не є обов'язковою. Як ми розуміємо, та чи інша особа може відмовитися від послуг захисника або взагалі ними не користуватися, а спеціаліст залучається за рішенням слідчого або прокурора.

Висновки. Підсумовуючи усе вищевикладене, ми можемо зробити висновок про те, що суб'єктний склад такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна, характеризується низкою особливостей.

1. Суб'єктний склад тимчасового вилучення майна формується з урахуванням специфіки застосування визначеного заходу забезпечення кримінального провадження. Як ми знаємо, останній проводиться виключно в рамках обшуку, огляду чи затримання особи.

2. Увесь масив фактичних учасників заходу можна умовно поділити на дві групи: основну та додаткову. До першої належать суб'єкти, наділені виключними процесуальними правами і обов'язками, а саме: слідчий суддя, слідчий органів досудового розслідування, прокурор, підозрюваний чи третя особа, щодо якої провадиться тимчасове вилучення майна. Другу групу складають особи, які процесуальної самостійності не мають, а їх участь ніяким чином не впливає на механізм проведення заходу, однак вони залучаються для надання консультацій, застосування спеціальних знань тощо. До таких суб'єктів нами віднесено захисника (адвоката) та спеціаліста.

3. Особливу увагу слід приділити суб'єкту, щодо якого провадиться тимчасове вилучення майна, тобто власника. Законодавець у різних положеннях КПК чітко визначив таких осіб, а також закріпив їх процесуальний статус із метою унеможливлення безпідставного порушення права власності.

4. Суб'єктний склад тимчасового вилучення майна та кримінального процесу не є тотожними категоріями, виходячи із положень дослідження, адже учасниками кримінального процесу є велике коло суб'єктів, що беруть участь у різних процесуальних діях, а також з'являються у процесі на різних стадіях. Суб'єктний склад тимчасового вилучення майна – це сукупність осіб, які безпосередньо беруть участь у проведенні даного заходу, набуваючи таким чином виключних процесуальних прав і обов'язків, або ж залучаються з метою надання правничої допомоги, застосування спеціальних знань.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: закон від 28 червня 1996р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон, кодекс від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст.88.
3. Пархоменко Я.О. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 2. С. 196–198.
4. Татаров О.Ю. Заходи забезпечення кримінального провадження : перший досвід застосування. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 7. С. 113–122.
5. Фараник В.І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 133–142.
6. Коваленко В.В., Удалова Л.Д., Письменний Д.П. Кримінальний процес: підручник. К.: Центр навчальної літератури. 2013. 544 с.
7. Столітній А.В. Система та структура суб'єктів кримінального провадження. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 6. С. 314–317.
8. Руденко В.В. Процесуальний статус слідчого судді. Слово Національної школи суддів України. 2013. № 3 (4). С. 71–78.
9. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотримання прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: лист від 05 квітня 2013 р. № 223-559/0/4-13. Закон і Бізнес. 2013. №17.